

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ВЕРГЕЛЕС КОСТЯНТИН МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 271.222(470+571):2-444

**НАЦІОНАЛЬНЕ В КОНТЕКСТІ
СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ ПРАВОСЛАВ'Я
(на прикладі РПЦ)**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

Житомир – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі історії релігії та практичного релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Филипович Людмила Олександрівна,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН
України, завідувач відділом історії релігії та
практичного релігієзнавства.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Шугаєва Людмила Михайлівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри філософії;

кандидат філософських наук, доцент
Марцишак Арсен Романович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри релігієзнавства і теології.

Захист відбудеться "09" лютого 2012 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 в Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40.

Автореферат розісланий " ____ " січня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Ковтун

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На межі тисячоліть за умов подальшої секуляризації суспільства з особливою гостротою постала проблема існування традиційної релігійності та її виявів у специфічних національних формах.

Проблема взаємозв'язку нації і релігії, національного і релігійного привертає до себе підвищену увагу учених і політиків не випадково. На тлі глобалізаційних процесів в багатьох регіонах світу посилюється хвиля етнічної активності, що нерідко проявляється у прагненні до автономізації або навіть до сепаратизму окремих народів.

Закінчення "холодної війни", падіння тоталітарних й авторитарних режимів в СРСР, країнах Центральної та Східної Європи істотно розширили простір етнополітичної креативності, що безпосередньо торкається і України.

У разі подальшої активізації етнонаціональних рухів у недалекому майбутньому на планеті може виникнути до 200 нових незалежних держав, становлення яких відбуватиметься не завжди в мирних обставинах, при зіткненні інтересів титульної нації та етнічних меншин, що прагнуть автономії.

Аналіз проблеми співвідношення національного і релігійного переконує, що релігійний чинник відіграє істотну роль в міжетнічних відносинах: в одних випадках сприяючи консолідації суспільства і згладжуванню етнонаціональних суперечностей, в інших – стаючи катализатором сепаратистських тенденцій.

Кожна з протидіючих сторін в етнополітичних конфліктах прагне використовувати могутній мобілізаційний потенціал релігії. Це стосується і так званих православних країн, де православні християни складають більшість.

Проблема взаємозв'язку національного і релігійного в суспільному бутті православ'я постає доленосною для сучасної України, для її майбутнього як незалежної держави. Сам факт наявності трьох православних церков, які репрезентують відмінні політичні та національні вподобання, призводить до актуалізації етнорелігійних проблем, зокрема з'ясуванню впливу православ'я на націо- та державотворчі процеси.

Гострою ця проблема є й для сучасної Росії, в якій православ'я де-факто виступає офіційною релігією, яку безумовно використовує і Церква, і влада для посилення своїх позицій, для підняття ролі православ'я у формуванні національної ідеології та культурної ідентифікації.

Історичний зв'язок між російським та українським православ'ям, непрості відносини, що століттями склалися між національними

церквами Росії та України, сучасні спроби нинішнього керівництва РПЦ залучити Україну до творення "Русского мира", потребують об'єктивного аналізу і прояснення статусу православних церков двох народів, в житті яких національне і релігійне тісно переплелися, сформувавши специфічну етнорелігійну ідентичність росіян та українців.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами. Дисертаційне дослідження, що виконувалось у відділенні релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України безпосередньо пов'язане з плановими темами "Процес конфесіоналізації релігії: закономірності і прогнози (український і світовий контекст)" (2006–2008 рр., державний реєстраційний номер 0108U011191), "Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України у першій чверті ХХІ ст." (2008 р., державний реєстраційний номер 0108U009102).

Мета і завдання дослідження. Мета роботи обумовлена актуальністю обраної теми і полягає у з'ясуванні національної специфіки російського православ'я в умовах його суспільного буття.

Досягнення поставленої мети зумовило постановку та вирішення ряду завдань:

- охарактеризувати рівень дослідженості проблеми в наукових розробках вітчизняних та зарубіжних релігієзнавців та богословів;
- з'ясувати взаємозв'язок релігійного і національного в бутті православних народів;
- проаналізувати православно-богословське тлумачення базових концептів православного розуміння сутності буття церкви в суспільстві;
- на основі аналізу процесу постання національних помісних церков з'ясувати природу й еволюцію російського православ'я;
- описати статус російського православ'я і виявити закономірності його розвитку в контексті трансформацій національної ідентичності та державно-церковних взаємин;
- дослідити роль РПЦ у формуванні православної ідентичності росіян в контексті розвитку політичної нації.

Об'єкт дослідження – національні виміри суспільного буття православ'я.

Предмет дослідження – специфіка національних виявів російського православ'я.

Методи і принципи дисертаційного дослідження. Об'єкт і предмет дисертації обумовили її методологічні засади, які складають загальнонаукові та релігієзнавчі дослідницькі принципи.

Зокрема, принципи об'єктивності, гуманізму, позаконфесійності дали змогу розглядати національне як характерну рису всіх помісних православних церков, подавати процес їхнього постання незаангажовано, базуючись на засадах світоглядного плюралізму.

Принцип історизму використовувався під час з'ясування витоків національної специфіки православ'я, його специфічних форм буття.

Метод порівняльного аналізу прислужився для адекватного розуміння специфіки російського православ'я, його функціонування на фоні інших помісних церков, дав можливість спрогнозувати наступні сценарії взаємодії національного і релігійного в російській дійсності. Принципи цілісності та системності створили умови для розгляду російського православ'я як структурного елементу Вселенського православ'я, яке утримує в собі і всеправославні ознаки національного, і національні вияви православності.

Використаний також контекстуальний підхід, за яким національна специфіка буття православ'я розглядається у контексті суспільно-політичного буття сучасного українського та російського соціуму. При розв'язанні поставлених завдань автор виходив із загальнофілософських методів дослідження, зокрема сходження від загального до конкретного. Розмірковуючи над природою російського православ'я як явища, автор звернувся до феноменологічного методу, який дав можливість поникнути в його суть.

Під час дослідження виявів національної специфіки православ'я були використані наступні методи: спостереження за релігійною діяльністю (відвідування богослужінь), спілкування з представниками конфесії та з людьми, які в тій чи іншій мірі причетні до релігійної діяльності, вивчення конфесійної літератури, що дозволило поглибити розуміння змісту проблем релігійного життя у його взаємовідношенні з соціально-економічним, політичним та культурним станом суспільства на сучасному етапі розвитку.

Наукова новизна дослідження. Комплексне філософсько-релігієзнавче дослідження засвідчило, що в умовах пострадянських суспільних трансформацій та кризи культурної, зокрема етнорелігійної, ідентичності російське православ'я шукає власну модель інтеграції в суспільне буття шляхом відтворення традиційної для нього тріади "Нація – Держава – Церква" і адаптації її до державно-суспільних запитів сьогодення.

Проведене дослідження дало можливість обґрунтувати низку теоретичних положень, що відзначаються науковою новизною, а саме:

– на основі аналізу опрацьованих автором джерел зроблено висновок про недостатній рівень вивчення взаємодії національного і релігійного відносно православних народів; загально вітчизняна історіографія не дає широких і глибоких етно-конфесійних досліджень історії і функціонування помісних православних церков; обмеженими є дослідження навіть історії російського православ'я, в контексті його ролі в становленні власного та інших народів;

– доведено, що реалії буття помісних православних церков у світі демонструють сталий історичний зв'язок релігійного і національного в контексті візантійської традиції державно-церковних відносин, який

корегується політичними умовами та етно-національною специфікою конкретних народів;

– встановлено, що співвідношення національного і релігійного у суспільному бутті православних народів розкривається через базові концепти "етнофілітизму" та "кафолічності" як межових понять, в рамках яких розгортаються колізії православного розуміння взаємозв'язку релігійного і національного;

– виходячи з досвіду постання національних помісних православних церков, з'ясовано, що специфіка сучасного російського православ'я полягає у циклічному відтворенні природної для нього імперської моделі "нація – держава – церква" ("православ'я – самодержавство – народність"), яка в умовах сучасної Росії позиціонується церквою як аналог національної ідеї;

– описано статус російського православ'я як у межах релігійних, зокрема християнських, так і суспільних координат; розкрито закономірності трансформацій національної ідентичності та державно-церковних взаємин;

– виявлено, що сучасна роль РПЦ у формуванні православної ідентичності росіян в контексті розвитку політичної нації полягає в пропаганді своєї соціальної доктрини як фактично державної ідеології та використанні релігійного чинника у поширенні державно-церковної доктрини "Русского мира" на так званих "канонічних територіях РПЦ".

Теоретичне та практичне значення дисертації. Теоретичне значення дисертації полягає у тому, що вона дає можливість прослідкувати вияви національної специфіки православ'я, поглибити розуміння особливостей релігійного життя не тільки Росії, а й сучасної України.

Зважаючи на недостатню дослідженість співвідношення релігійного і національного в бутті російського православ'я, проведений комплексний філософсько-релігієзнавчий аналіз сприяє подоланню ідеологічної заангажованості під час витлумачення цього релігійного феномену та його особливостей, що дає можливість для подальшого всебічного філософсько-релігієзнавчого осмислення.

Висновки дослідження дозволяють прогнозувати можливі напрямки розвитку національного буття православ'я в українському суспільстві, що свідчить не лише про науково-теоретичне, а й про практичне значення дисертації.

Практичне значення дослідження полягає й у тому, що окремі положення дисертації можуть використовуватись під час поглибленого вивчення ролі православ'я в сучасному українському суспільстві. Основні положення дисертації можуть бути застосовані у процесі написання фундаментальних праць і підручників із релігієзнавства в цілому і православ'я зокрема, під час розробки базових курсів з релігієзнавства та всесвітньої історії, а також спецкурсів із релігієзнавчої, соціологічної, політологічної та інших спеціалізацій.

Матеріали й висновки дисертації можна застосовувати і в просвітницькій роботі. Висновки, одержані в процесі дослідження, можуть бути корисними для аналітичного вивчення релігійної ситуації в певному історико-культурному контексті, а зокрема, релігійної ситуації в Україні.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою автора. Висновки й положення наукової новизни одержані дисертантом самостійно.

Апробація результатів дисертації. Головні ідеї дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри філософії та суспільних наук, а також були висвітлені автором у виступах на конференціях студентів та молодих вчених Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова "Сьогодення та майбутнє медицини" (Вінниця, 2009, 2010, 2011), регіональних і всеукраїнських - "Релігія і Церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи" (Київ, 2007), "Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства" (Київ, 2008); міжнародних – "Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність" (Київ, 2009); "Сучасні релігійні процеси в Україні проблеми та перспективи" (Хмельницький, 2010); "Сучасні релігійні трансформації православного світу" (Київ, 2011).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображені в 11 публікаціях, 5 з яких надруковані у фахових виданнях, затверджених переліком ДАК України.

Структура дисертації та послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою проблеми, метою і завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що поділяються на шість підрозділів, висновків і списку літератури.

Керуючись логікою викладу матеріалу, у першому розділі автор звертається до історіографічного та джерелознавчого аналізу поставлених у дисертації проблем, а також розкриває визначення деяких понять, що не мають однозначного тлумачення у сучасній науці.

У другому розділі розглядається взаємозв'язок релігійного і національного в бутті православних народів, а також поняття етнофілітізму і кафолічності в східному християнстві, що є основними богословськими дефініціями при розумінні національної специфіки православ'я.

Третій розділ присвячений дослідженню Російської православної церкви як виразника національної ідеології росіян, засобу формування їхньої ідентичності.

Завершують дослідження висновки і список літератури, який складається з 256 позицій. Дисертація складається з 174 сторінок, з яких 152 – основний зміст і 22 – список використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність досліджуваної проблематики, визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання дисертації, методика дослідження, його наукова новизна, теоретичне і практичне значення, наводяться дані про характер апробації роботи, а також вмотивовано її структуру.

Перший розділ "НАЦІОНАЛЬНЕ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ ПРАВОСЛАВ'Я ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ" складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *"Сучасний стан дослідження проблеми вияву національної специфіки православ'я"* аналізується ступінь вивчення проблематики в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Відзначається, що взаємодія та взаємовплив національного та релігійного повстали об'єктом всебічного дослідження багатьох вчених.

В дисертації представлена вітчизняна традиція осмислення взаємодії релігії і нації, починаючи з радянських часів, коли ця проблема вивчалася переважно під кутом ідеологічної доцільності. Аналізуються праці В. Бондаренка, М. Гордієнка, Ю. Калініна, М. Копаниці, М. Краснікова, В. Кувакіна, П. Курочкина, М. Новікова, О. Шишкіна, М. Філоненка та ін.

Основна увага приділена науковим досягненням у незалежній Україні, зокрема академічних релігієзнавців, які вперше актуалізували національне питання у вимірах церковно-релігійних. Пряме відношення до теми дослідження мають праці Б. Андрусишина, В. Бондаренка, І. Богачевської, А. Герасимчука, Б. Глотова, С. Головащенко, С. Здіорука, А. Зінченка, В. Єленського, М. Козловця, А. Колодного, П. Кралюка, О. Крижановського, Г. Кулагіної, А. Марцишака, І. Мозгового, Г. Надтоки, П. Панченка, В. Пащенко, І. Преловської, М. Рибачука, О. Сагана, П. Сауха, М. Стадника, Н. Стоколос, В. Ульяновського, Л. Филипович, Є. Чальцевої, Н. Шип, О. Шуби, Л. Шугаєвої, чийі праці зорієнтували у предметному полі дослідження, дали багатий фактичний матеріал.

Теоретико-методологічну базу дисертації складають праці А. Арістової, М. Бабія, І. Богачевської, В. Бондаренка, О. Бучми, В. Єленського, С. Здіорука, В. Климова, А. Колодного, О. Недавньої, М. Новиченка, О. Сагана, П. Сауха, Л. Филипович, А. Юраша та інших, де розробляються і практичні аспекти етнізації релігійного життя.

Конфесійні підходи до визначення ролі національного питання у житті християнина та релігійної громади проаналізовані у дослідженнях багатьох релігієзнавців, етнологів і богословів. У

розділі докладно висвітлені їх праці та наукова позиція.

Проте зазначається, що деякі проблеми підлягають переосмисленню в зв'язку із новими політичними обставинами, деякі залишилися поза науковим інтересом вчених, експертів.

Неабияка увага в дисертації приділена зарубіжним дослідженням, як оригінальним, так і перекладним, які присвячені розгляду взаємовідносин національного і релігійного чинника в суспільному бутті православної церкви. Тим більше, що очільники РПЦ дають багатий фактичний матеріал для осмислення їхнього бачення сучасного стану церкви та перспектив її розвитку.

Достеменно вивчення цього джерельного матеріалу виявилися надзвичайно корисним під час порівняння українського і російського православ'я, адже відбувся певний синтез двох гілок сучасного православ'я. Одночасно робиться спроба з'ясування умов та історії постання різних православних церков.

Опрацьовуючи тему, автор зіштовхнувся з політизацією проблеми, а відтак із недостатністю теоретичного осягнення явища російського православ'я і не тільки як ідеологічної доктрини, але й як духовного явища.

Сутність самого процесу етнізації релігійного життя є маловивченою, хоча багато дослідників у своїх працях торкаються різних аспектів цього явища. Дослідниками набраний великий фактаж, описано багато ситуацій, випадків, але бракує їх узагальнень, генералізації, концептуалізації.

Відбувається активний пошук власне академічного підходу до проблеми, зняття політичного фокусування, що потребує своєчасного осмислення.

У підрозділі 1.2 *"Методологічні засади вивчення взаємозв'язку національного та релігійного: православний дискурс"* визначено спільні та відмінні ознаки етносу та релігії, розглянуто їхню взаємодію на структурному та функціональному рівнях.

Системно аналізується природа і сутність російського православ'я, об'єктивно та історично розглядається його еволюція, розкриті тенденції змін в конкретному явищі – російському православ'ї, порівнюючи його з іншими помісними церквами і шляхом аналогій виокремити специфічні риси.

Крім того, з'ясовуються такі ключові поняття для дослідження, як "нація", "національний", "російське православ'я", "Русский мир" тощо. Підсумовано, що релігія та етнос є невіддільними сферами суспільного буття, розділити які можна лише теоретично. У реальному житті можна говорити лише про ступінь їхнього переплетіння або ступінь їхньої взаємозалежності.

Другий розділ "ПРАВОСЛАВ'Я В ЙОГО РЕЛІГІЙНО-НАЦІОНАЛЬНИХ ФОРМАХ" складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *"Взаємозв'язок релігійного і національного в*

бутті православних народів" розглянуті особливості інтерпретацій щодо співвідношення національного та релігійного під час становлення різних православних помісних церков.

Показано, що в долі різних православних народів їх релігія відігравала велику роль, оскільки виступала основним цивілізаційним ідентифікатором, визначальним показником належності до східно- або західнохристиянської культури.

Православ'я сформувало ментальність цих народів, особливий тип світогляду і релігійності, відмінне від католицького ставлення до світу, специфічну обрядову систему, естетичні символи вираження віри.

Врешті православ'я перетворилося на чинник етнічного самовизначення тих народів, які прийняли християнство в його східній формі. Фактично для всіх народів, які вивільнялися від іноетнічного підпорядкування шляхом здобуття національної і політичної незалежності, релігія стала або рушієм, або ідейним супроводжувачем визвольних рухів.

Процес набуття політичної, державної та духовної свободи для православних народів виявився досить складним і суперечливим, а точніше кажучи, для окремих націй досить болючим та не приємним процесом творення національної ідентичності.

Відповідна роль православ'я – стримуюча чи провідна в національних рухах – залежить від політичного статусу тієї нації, інтереси якої представляє та чи інша православна церква. Тоді відбувається гра між двома великими чинниками, політикою та релігією, які досить часто в сучасному житті стають рушійною силою у прийнятті кардинальних рішень, що мимоволі впливають на стан національного та релігійного буття.

Якщо православна церква відстоює прагнення імперських, панівних націй, то вона виступає проти автокефалізаційних тенденцій; якщо ж церква та її лідери виражають визвольні мрії гнобленого народу, то вони всяк підтримують самостійницькі та націоналізаційні процеси.

У підрозділі 2.2 *"Етнофілітизм і кафолічність як концепти східнохристиянського вчення про співвідношення національного і релігійного"* аналізуються принципові ознаки православних церков. Доведено, що поняття кафолічності та етнофілітизму не мають однозначного тлумачення в сучасному православ'ї.

Незважаючи на відсутність єдиного визначення цих понять, їх тлумачення є дуже важливим для розуміння релігійної ситуації в пострадянських країнах, статусу православних церков, а також усвідомлення Російської православної церкви як церкви російського етносу. Адже, саме спекулювання на богословському розумінні цих понять призводить до внутріправославної напруги всередині

православ'я – і вселенського, і національного.

Третій розділ "СУЧАСНЕ РОСІЙСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я В ПОШУКАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ" є базовим в дисертації і складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *"Російська православна церква на межі тисячоліть: внутрішні і зовнішні проблеми статусу крізь призму національного"* актуалізується проблема статусу церкви взагалі, а російської церкви зокрема. Так, наголошується, що в сучасних умовах системної кризи, в якій перебуває весь світ, в т.ч. і Росія, перед релігіями, зокрема православ'ям постають складні проблеми збереження себе як духовного явища, як інституції, як віросповідності російського народу. Успішно подолати виклики епохи можна адекватною відповіддю на проблеми, які постають як реакція на незадовільний статус РПЦ як у внутрішньому, так і зовнішньому вимірі суспільного буття.

Істотно змінивши свій суспільний статус в самій Росії, ставши впливовим чинником національного і державного життя росіян, розширивши свої функціональні покликання, Церква усвідомлює, що вона має високий потенціал у згуртуванні народу, об'єднанні його навколо загальнонаціональних цінностей.

Виходячи з того, що Церква, незважаючи на всю її активність, займає не так багато місця в бутті кожного громадянина Росії, як могла б, РПЦ таки має перспективи історично, культурно, ментально бути тією силою в суспільстві, яка б консолідувала країну для успішного позитивного розвитку.

Але внутрішні протиріччя в РПЦ, непрописані відносини із державою гальмують досягнення цієї мети. Тому переконливі заклики до єдності, реальна боротьба РПЦ з будь-якими розколами, інодуманням всередині церкви, вивірена кадрова церковна політика, підняття загальнокультурного і освітнього рівня своїх прихожан – ось стратегія розвитку РПЦ.

Подолати недовіру суспільства, громадян до церкви як соціального інституту РПЦ зможе шляхом дієвої участі церкви у суспільних (але не політичних) процесах, яка може здійснюватися в рамках благочинних, культурних, просвітницьких програм, соціального піклування про незахищені верстви населення.

Пропонується механізм соціального партнерства держави і церкви, який вже реалізований в підписаних документах з різними відомствами і органами влади, але його виконання потребує мобілізації всіх сил суспільства.

Прагнення Церкви брати участь в житті суспільства і держави як незалежної громадської організації, а не як придатка до політичної системи, потребує реалізації і розвитку. Будь-які втручання з боку

держави у діяльність церкви викликають відторгнення в суспільстві. Злиття Церкви і держави завжди мало негативні наслідки, оскільки церква втрачала притаманні їй особливі функції, перебираючи на себе невластиві для неї функції державної легітимізації та регулювання. Основне покликання Церкви бути духовним осередком життя суспільства та моральним авторитетом в ньому.

Церква має демонструвати приклади саме такого, праведного життя для всіх росіян. Тільки так вона зможе нарощувати свій авторитет як незалежної від держави сили, яка не грішми і багатством, а вірою і духовністю здатна впливати на життя країни.

Церква має збільшувати свою роль в житті суспільства, закликаючи його членів до духовного преображення і самовдосконалення, до плекання в собі гідності християнина і громадянина Росії.

Ідентичність РПЦ утверджується не тільки в кордонах її помісності, тобто в Росії, але виходить далеко за її межі. Вона присутня всюди, де є російськомовні співвітчизники. Зовнішній авторитет церкви досить активно підтримує останніх за кордоном, у діаспорі, своєю присутністю в західних парафіях РПЦ дає зрозуміти, що їх підтримка є важливим фактором для утримання єдності та надмогутності Церкви.

Активним релігійним життям вони демонструють привабливість своєї традиції, відстоюють її авторитет в очах неправославних народів, працюють на підняття ролі Росії в міжнародній політиці.

У підрозділі 3.2 *"Роль РПЦ у формуванні православної ідентичності росіян в контексті національного відродження Росії"* аналізується діяльність церкви у процесі самоідентифікації російського народу, який багато в чому залежить від відносин РПЦ і Російської держави. З одного боку, релігія формує національну ідеологію держави, впливаючи на її культурно-світоглядні орієнтири. В цьому часто виявляється прихильність державної влади до Церкви.

З іншого боку, держава використовує Церкву в свої цілях – для підтримки своєї політичної ваги, що часто діє на шкоду православ'ю, адже доступ релігії до суспільного життя обмежується лише тими сферами, які вигідні правлячому політичному режиму, яке виявляється в певних утисках Церкви.

Попри її прагнення тотального контролю, Церкві "на відкуп" даються лише окремі рівні буття суспільства. Це призводить до "номінальності" серед віруючих, для яких гасло "росіянин значить православний" є лише умовним політкоректним прикриттям своїх реальних релігійних поглядів чи їхньої відсутності.

Таким чином, незважаючи на те, що православні богослови наголошують на кафолічності православ'я, кожна помісна церква має свої специфічні риси, визначені етно-національним тлом існування.

Історичні умови формування Російської православної церкви, її невіддільність від соціально-політичного життя Росії, призвели до витворення специфічної церковної організації з певними традиціями, світоглядними засадами, які, поправу, можна назвати церквою російського народу.

ВИСНОВКИ

На основі комплексного філософсько-релігієзнавчого дослідження російського православ'я в умовах пострадянських суспільних трансформацій та кризи етнорелігійної ідентичності встановлено, що російське православ'я перебуває на шляху пошуку власної моделі інтеграції в суспільне буття через відтворення традиційної для нього тріади "Нація – Держава – Церква" та її адаптації до державно-суспільних запитів сьогодення.

Доведено, що в суспільному бутті православних народів їх релігія відігравала важливу роль, оскільки вона виступала основним та рушійним цивілізаційним ідентифікатором, визначальним показником належності до східно- або західнохристиянської соціокультурної традиції.

В основі формування ментальності цих народів, стало православ'я, яке зумовило становлення особливого типу світогляду і релігійності, відмінного від католицького ставлення до світу, специфічної обрядової системи, естетичних символів вираження віри. Православ'я перетворилося на чинник етнічного самовизначення тих народів, які прийняли християнство в його східній формі. Встановлено, що, незважаючи на те, що православні богослови наголошують на кафолічності православ'я, кожна помісна церква має свої специфічні риси, визначені етно-національним тлом існування.

Аналізуючи історичні умови формування Російської православної церкви, її невіддільність від соціально-політичного життя Росії, з'ясовано, що вони призвели до витворення особливої та специфічної церковної організації з певними традиціями, світоглядними засадами, яку, поправу, можна назвати церквою російського народу.

Російська держава, формуючи націю, національну свідомість та культурно-світоглядні орієнтири народу, завжди активно використовувала церкву, виявляючи до неї не тільки особливу прихильність, а й часто утискаючи Церкву в її правах і очікуваннях.

З'ясовано, що попри прагнення російської православної церкви до найширшого включення до суспільного буття країни, навіть

тотального контролю за життям росіян, влада допускає церкву до суспільних справ дозовано, лише в ті сфери, які вигідні правлячому політичному режиму.

В результаті аналізу співвідношення релігійного й національного в суспільному бутті сучасної Росії, доведено, що роль РПЦ у формуванні православної ідентичності росіян в контексті розвитку політичної нації полягає в пропаганді своєї соціальної доктрини як фактично державної ідеології та використанні релігійного чинника у поширенні державно-церковної доктрини "Русского мира" на так званих "канонічних територіях РПЦ".

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Статті в наукових фахових виданнях, зареєстрованих ДАК України

1. Вергелес К. М. Особливості сучасної релігійної ситуації на Вінниччині. Збірник матеріалів науково-парактичної конференції Релігія і Церква в сучасних Українських реаліях / Вергелес К. М. // Українське релігієзнавство. – К., 2007. – № 44. – С. 75 – 80.
2. Вергелес К. М. Міжконфесійний конфлікт як перешкода до національного відродження України / К. М. Вергелес // Релігійна свобода. Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник. – К.: Світ знань, 2007. – № 12. – С. 51 – 55.
3. Вергелес К. Українське Православ'я між Київським та Московським патріархатами / К. Вергелес // Релігійна свобода. Теоретичні і практичні виміри оптимізації міжконфесійних відносин. Науковий щорічник. Спецвипуск-2008. – К., 2008. – С. 70 – 74.
4. Вергелес К. Етноконфесійні чинники в процесах утвердження української державності / Вергелес К. // Релігійна свобода. Державно-церковна політика в Україні як фактор формування громадянського суспільства Науковий щорічник / За загальною редакцією д. філос. н. А. Колодного, д. філос. н. О. Сагана. – К.: Світ Знань, 2009. – № 14. – С. 98 – 102.
5. Вергелес К. М. Русифікація православ'я в Україні як засіб асиміляції українського етносу / Вергелес К. М. // Українське релігієзнавство. – К., 2009. – № 51. – С. 150 – 158.

II. Статті в інших наукових виданнях

6. Вергелес К. М. Регіональні особливості релігійної ситуації в Україні та їх вплив на процеси національного відродження / Костянтин Вергелес, Валентин Муханов // Конфесійне багатоманіття України в контексті духовного і національного відродження. Науковий збірник / За загальною редакцією проф. Колодного А. М., проф. Гудими А. М. – Київ-Тернопіль: Видавець ТДТУ ім. І. Пулюя, 2007. – С. 115 – 120. – (У співавторстві з В. Мухановим).
7. Вергелес К. М. Етнорелігійне відродження в Україні: зовнішні вияви та внутрішні колізії / Вергелес К. М. // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Книга І. – Львів: "Логос", 2009. – С. 744 – 747.
8. Вергелес К. М. Національні, етнічні та релігійні аспекти відродження України / Вергелес К. М. // Вісник Вінницького національного медичного університету. – 2009. – № 13 (1/2). – С. 252 – 253.
9. Вергелес К. М. Російська православна церква та її роль в міжконфесійному діалозі: Київ, Москва, Ватикан / Вергелес К. М. // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Серія наукових збірників / За загальною редакцією д. філос. н. П. Яроцького, д. філос. н. Л. Филипович, д. філос. н. С. Кияка. – К., 2009. – Вип. 3. – С. 372 – 375.
10. Вергелес К. М. Алексій II Патріарх Московський і всієї Русі, як активний діяч та мислитель сучасності / К. М. Вергелес // Сьогодення та майбутнє медицини // Матеріали VI Міжнародної наукової конференції студентів та молодих вчених "Сьогодення та майбутнє медицини". – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2009. – С. 129.
11. Вергелес К. М. Сучасні релігійні процеси в Україні проблеми та перспективи / К. М. Вергелес // Матеріали I наукової конференції молодих вчених з міжнародною участю. Збірник наукових статей. – Вінниця: ФОП Горбачук І. П., 2010. – С. 112 – 113.

АНОТАЦІЯ

Вергелес К. М. Національне в контексті суспільного буття православ'я (на прикладі РПЦ). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. Житомирський державний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Житомир,

2012.

В дисертації з'ясовується національна специфіка російського православ'я в умовах його суспільного буття. На основі аналізу запропонованих православними богословами і філософами візій релігійно-суспільних відносин, досліджується практика інтеграції РПЦ в життя сучасного суспільства.

Доведено, що специфіка сучасного російського православ'я полягає у циклічному відтворенні природної для нього імперської моделі "нація – держава – церква" ("православ'я – самодержавство – народність"), яка в умовах сучасної Росії позиціонується церквою як аналог національної ідеї, що адаптується до державно-суспільних запитів сьогодення.

Визначена роль РПЦ у формуванні православної ідентичності росіян, яка в контексті розвитку політичної нації зводиться до пропаганди своєї соціальної доктрини як фактично державної ідеології та використанні релігійного чинника у поширенні державно-церковної доктрини "Русского мира".

Ключові слова: нація, релігія, католицизм, етнофілізм, російське православ'я, православна ідентичність, доктрина "Русского мира".

АННОТАЦИЯ

Вергелес К. Н. Национальное в контексте общественного бытия православия (на примере РПЦ). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франка Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины, Житомир, 2012.

В диссертации выясняется национальная специфика русского православия в условиях его общественного бытия. На основе анализа предложенных православными богословами и философами представлений о религиозно-общественных отношениях, исследуется практика интеграции РПЦ в жизнь современного общества.

Установлено, что специфика современного русского православия состоит в циклическом воспроизведении естественной для него имперской модели "нация – государство – церковь" ("православие – самодержавие – народность"), которая в условиях современной России позиционируется церковью как аналог национальной идеи, которая адаптируется к государственно-общественным запросам сегодняшнего дня.

Доказано, что реалии бытия поместных православных церквей в мире демонстрируют устойчивую историческую связь религиозного и национального в контексте византийской традиции

государственно-церковных отношений, которые корректируются политическими условиями и этно-национальной спецификой конкретных народов.

Выяснено, что соотношение национального и религиозного в общественном бытии православных народов раскрывается через базовые концепты "этнофилитизм" и "кафоличность" как граничных понятий, в рамках которых разворачиваются коллизии православного понимания взаимосвязи религиозного и национального.

Описывается статус русского православия как в рамках религиозных, в частности христианских, так и общественных координат; раскрываются закономерности трансформаций национальной идентичности и государственно-церковных отношений в России.

Определяется роль РПЦ в формировании православной идентичности россиян, которая в контексте развития политической нации заключается в пропаганде своей социальной доктрины как фактически государственной идеологии и использовании религиозного фактора в распространении государственно-церковной доктрины "Русского мира".

Ключевые слова: нация, религия, кафоличность, этнофилитизм, российское православие, православная идентичность, доктрина "Русского мира".

SUMMARY

Vergeles K. M. The national factor in the context of social life of Orthodoxy (the Russian Orthodox Church case). – Manuscript.

Thesis for PhD degree in the specialty 09.00.11 – Religious Studies. Zhytomyr State University named after Ivan Franko Ministry of Education and Science, Youth and Sport of Ukraine, Zhytomyr, 2012.

In the thesis turns the national specifics of Russian Orthodoxy in terms of its social existence. Based on the analysis offered by Orthodox theologians and philosophers visions of religious and social relations, examines the practice of integration of the ROC in modern life.

It is shown that the characteristics of modern Russian Orthodoxy is looping natural for him imperial model "Nation – State – Church" ("Orthodoxy – Autocracy – Nation"), which in today's Russia is positioned as a church similar to the national idea that adapts to the state and public inquiries today.

The role of the ROC in shaping Russian Orthodox identity, which in the context of the political nation is reduced to promote its social doctrine as a state ideology and actually use the religious factor in the spread of church-state doctrine "Russian world".

Keywords: nation, religion, universality (catholicity), etnofilityzm, Russian Orthodoxy, Orthodox identity, doctrine "Russian world."

